
שובם של ברוני הנשק

שמשון ביכלר ויהונתן ניצן

20.11.2001

הגרסה המצונזרת של ידיעות אחרונות שפורסמה ב- 20.11.2001

הכלכלה העולמית משמשת כזירה לדו-קרב בין אלה שמרוויחים מעסקי המלחמה לבין אלה שנהנים מהשלום העולמי. האם המלחמה באפגניסטן מסמנת את שירת הברבור או את חזרתן של קואליציות הנשק והנפט בעולם?

בחודשים האחרונים מתגבשת מוסכמה שלפיה עידן השגשוג של שנות ה-90 חלף הלך לו, קריסת מגדלי התאומים חיזקה עוד יותר את התחושות הפסימיות, שהתעוררו עם מותה של הכלכלה החדשה.

חמור מזה, הציפייה לשלום גלובלי מתגלה כבועה פורחת: כלכלת המלחמה חוזרת. הוצאות הביטחון גדלות, יחד עם עסקי הביטחון. גם הקפיטליזם 'החופשי' הכזיב. השווקים מתכווצים, לא רק שוקי ההון, אלא גם שוקי המוצרים והשירותים; מיתון חריף יורד על העולם.

עכשיו מתברר שההצהרות על שקיעתן של המדינות הלאומיות התגלו כמוזגמות. הפוליטיקאים מתנערים וזוקפים מחדש את קומתם, פקידי המדינות חוזרים אל עמדות השליטה שנקחו מהם על-ידי הפרטות ושחרור מכבלי הפיקוח הממשלתיים. הנה, הולכת ומתגבשת המוסכמה שיש צורך בהחזרת כוחה של המדינה, לא רק כמנגנון המווסת את התנודות בצמיחה ובתעסוקה, אלא גם כמענה לתחושות אי-הביטחון המשתררות בקרב האוכלוסיות העירוניות שבמרכזים העולמיים.

במצבים כאלה גם האינטלקטואלים נקלעים למבוכה. העתיד נראה חסר תקווה ללא סימן כלשהו לבשורה אחרת. השמאל שקע ואת מקומו תפסו אידיאולוגיות נטולות ערכים או אמות מידה, וחסרות כיוון. מהצד נראה כאילו המאבק העיקרי מתנהל בין כוחות הימין השמרני של העולם המפותח לבין הכוחות הדתיים והחשוכים של העולם השלישי. ציפינו למיגוון תרבותי וכפר גלובלי, אבל קיבלנו סכסוך מר בין תרבות מקדונלד'ס לבין תרבות מקג'יהד.

איך הגענו למצב הזה?

הקפיטליזם מבוסס על שילוב מנצח של איום ותקווה. "האיום": התערעורת הסדר החברתי, אבטלה ומחסור באמצעי קיום. "התקווה": להשיג בעתיד 'חיים טובים' יותר ו'התקדמות' בלתי פוסקת ביכולת הצריכה.

מאז המאה ה-20 השתנו יחסי הכוח של הקפיטליזם העולמי – הם התבססו על צריכה המונית, באמצעות שליטה ברשתות שיווק ובעסקי הפנאי. העוצמה לא נשענה על פיקוח וכפייה, אלא על רשת של פיתויים, שעיצבה את התודעה והצרכים, באמצעות שליטה בתקשורת המונית. התהליך בלט בעיקר מאז סיומה של מלחמת העולם השנייה: יציבות המשטרים במערב נשענה על המעמד הבינוני. דפוסי הצריכה של

ניצן וביכלר – שובם של ברוני הנשק

המעמד הבינוני גדלו יחד עם העלייה המתמדת בשכר, הביטחון היחסי בתעסוקה והתפתחות שירותי הבריאות והביטוח הפנסיוני. כתוצאה מכך עלתה חשיבותו של גורם שנקרא 'אמון הצרכן'.

מצד אחד, התבססו יחסי העוצמה על יצירה מתמדת של תשוקות ומחסורים שוותו באמצעות תעמולה, פרסומות ותרבות הפנאי; מצד שני, מולאו המחסורים האלה באמצעות ציפיות מתמידות להגדלת כושר הצריכה. ציפיות שנשענו על אשראי לצרכנים ומשכנתאות לעובדים. דמי אבטלה והוצאות רווחה ממשלתיות מנעו פליטה של המובטלים והעניים מסחרחרת הצריכה ותדלקו את הציפיות שלהם לחיים טובים יותר.

העשור האחרון סילק הצידה את מדינת המלחמה-רווחה והביא במקומה זרימה עולמית של הון ומידע. אבל דבר אחד לא השתנה: החשיבות המכריעה של 'אמון הצרכן' שעליו נשען הסדר הקפיטליסטי העולמי.

אז מה בכל זאת השתנה עכשיו?

עד היום נטינו להאמין שהשיבושים המחזוריים בקפיטליזם קשורים למשברים ב'אמון המשקיע': כלומר, בתנודות השיכרון והדיכאון של המשקיעים. כך גם היו האמצעים שנקטו כדי להתמודד עם המשברים האלה. למשל, נפילה בשיעורי הרווח נענתה בצמצום עלויות העבודה, בחיפוש תשומות זולות יותר או בשכלול הייצור.

המדינות התמודדו עם המשברים האלה, באמצעות הורדות מסים ושיעורי הריבית, והגדלת הגירעון בתקציב. אם לא היה די בכך כדי לדחוף את המשקיעים הרדומים, השקיעו הממשלות בתשתיות ובתעשיות יסוד, ואפילו נכנסו בעצמן לשוק ההון.

אבל עכשיו נוצר משבר מסוג חדש: לא עוד 'סתם' בריחת משקיעים, כמו שאירע בדרום מזרח אסיה ובנאסד"ק, אלא סכנה שמרחפת על הערכים שבהם מאמינים הצרכנים. הצרכנים (אנחנו) נוטים לצרוך פחות ולחסוך יותר בעת משבר. אבל עכשיו מדובר במשבר מסוג אחר. משבר שמוזן על-ידי החשש לעתיד הביטחון האישי שלנו. כל נופש שטס במטוס נוסעים חשוף לטיל כתף שנורה עליו מגג במרכז עירוני; כל צרכן עשוי לרכוש מים שהוחדר בהם וירוס קטלני; כל ביקור במרכז קניות עלול להסתיים בפיצוץ מטען.

ראשונים להיפגע הם ענפי הפנאי (תעופה, תיירות ומלונאות). צריך לזכור, במדינות המפותחות הצריכה האזרחית של מוצרים ושירותים שאינם מזון, דיוור ובריאות (כלומר, הוצאות שאפשר לוותר עליהן), מסתכמת ביותר משליש מהתמ"ג. כך שהעתיד יכול להיות רע הרבה יותר.

איך יתמודדו הממשלים עם מיתון שמקורו בחשש לביטחון האישי?

לא יועילו הוזלות מחירים, הנפקה מסיבית של אג"ח ממשלתיות, או הגדלת הגירעון התקציבי. אם סדרת המתח 'המלחמה נגד הטרור' תימשך יתר על המידה, היא עשויה להתפשט לאזורים נרחבים ולגרום לירידה נוספת באמון הצרכנים. זה כבר יכול לגרום למשבר של ממש שיתרגש על הסדר הקפיטליסטי עצמו, שמבוסס על אמון הצרכן. המשבר עלול להקים לתחייה קפיטליזם המבוסס על נשק וטכנולוגיות צבאיות.

ניצן וביכלר – שובם של ברוני הנשק

רווחי מלחמה מול דיבידנדים של שלום

מאז סוף שנות השמונים שקע כוחן של אליטות הנפט והנשק האמריקני. אליטות שחוסר יציבות עולמי עשה להן רק טוב. מלחמת המפרץ עוד הצליחה ליצור הנשמה מפה אל פה לעסקי הקואליציה, אולם ברור היה שמדובר בסעודה האחרונה של הקפיטליזם המלחמתי.

אבל מהרגע שהסתיימה מלחמת המפרץ, התבססו הרווחים על הרחבת השווקים ב'אזורים המתעוררים' ברחבי העולם השלישי. הסכסוך במזרח התיכון, שהיה חיוני לשמירת שיעורי הרווח של קואליציות הנשק והנפט, הפך למיותר ואפילו מאיים על צבירת ההון החדשה. זו האיצה את התמ"ג העולמי, הורידה את האינפלציה ואת ההוצאה הצבאית - עד ל- 3% בלבד מהתמ"ג בעולם, ו-4% בארה"ב (בהשוואה ל- 9% בתקופת מלחמת ויטנאם ו- 13% בשיא המלחמה הקרה בתחילת שנות ה-50). לקואליציית ההיי-טק יש אינטרס ברור לתיעוש מהיר של מדינות העולם השלישי, והיא מאוחדת נגד תקציב צבאי גבוה ומחירי נפט מאמירים שפוגעים ברווחיה, יציבותה והשפעתה.

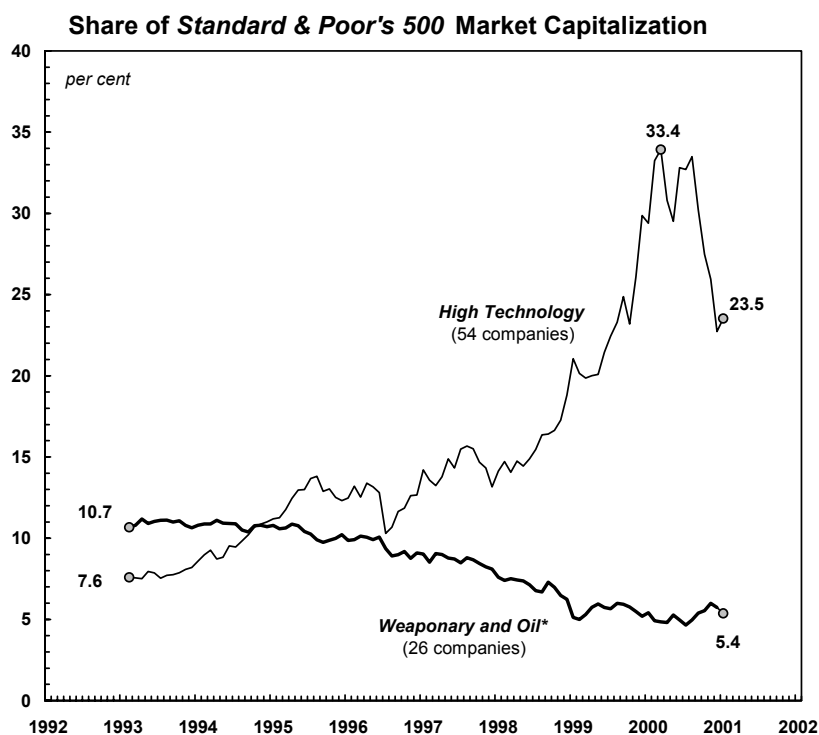
אבל הנתונים האלה אינם העיקר. הקפיטליזם מונע על ידי קבוצות ההון המרכזיות, וכאן התמונה מרשימה ביותר. השרטוט מציג שתי סדרות נתונים לשנים 1993-2001, המשקפות את הכוח היחסי של שני הגושים העיסקיים שבמרכז העולם הקפיטליסטי. כוחו היחסי של כל גוש מוצג כאחוז 'שווי השוק' שלו מתוך סך כל 'שווי השוק' של 500 קבוצות ההון המובילות על פי 'סטנדרד אנד פורס'.

הסידרה הראשונה כוללת את 'שווי השוק' היחסי של 26 תאגידי הנשק והנפט המובילים בעולם, אותה 'קואליציית הנפט והנשק'. הסידרה השנייה כוללת את 'שווי השוק' היחסי של 54 הפירמות המובילות בסקטורים שהבורסה מגדירה כ'היי-טק'.

הגרף ממחיש את המהפך שהתחולל באופיו של הקפיטליזם בעולם. עד סוף שנות ה-80 ניצבה במרכז הקפיטליזם קואליציית הנפט והנשק. ב-1993 כוחה היחסי היה עדיין גבוה, ו'שווי השוק' שלה היווה 11% מ'הכלכלה הגדולה' של ארה"ב. תוך שבע שנים התהפכה המגמה לחלוטין. כוחה של הקואליציה שקע. החלק שלה בערך המניות של 'הכלכלה הגדולה' צנח ביותר מ- 50% והגיע בשנת 2001 ל- 5% בלבד. לעומתה צמחו נציגי 'הכלכלה החדשה' בשיעור של 330% ותפסו כשליש מ'שווי השוק' של 'הכלכלה הגדולה'. גם תהפוכות הנאסד"ק בשנה האחרונה לא שינו את המגמה הכללית.

נראה שמבצע 'המלחמה נגד טרור' הינו יותר ניסיון נואש מצד קואליציית הנשק לחולל תפנית. על פי רוב הסימנים, מדובר בבועה המבוססת על ניסיון לגרוף רווחים מהירים מהפחדת הצרכנים. או כפי שניסח זאת הכלכלן הפוליטי קלצקי: "... אכן זהו עולם עצוב בו גורל האנושות כולה תלוי בתוצאות המאבק שבין שתי קבוצות עוינות בתוך עולם העסקים הגדולים".

ניצן וביכלר – שובם של ברוני הנשק

* Comprises 9 aerospace/defense companies, 11 domestic integrated oil companies and 6 international integrated oil companies.

SOURCE: Standard & Poor's; DRI codes: SPAEROMV, SPOILDMV, SPOILIMV for Weaponary and Oil, SPHTECHMV for the High Technology.

המאמר מבוסס על ספרם של שמשון ביכלר ויהונתן ניצן מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום, שיצא באחרונה בהוצאת כרמל

יהונתן ניצן nitzan@yorku.ca
שמשון ביכלר shim100@hotmail.co.il